

ІНДИВІДУАЛЬНІ ПРИЗВИСЬКА, МОТИВОВАНІ ВНУТРІШНІМИ ОЗНАКАМИ ТА ОСОБЛИВОСТЯМИ ПОВЕДІНКИ НОСІЯ (НА МАТЕРІАЛІ АНТРОПОНІМІЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ)

У статті на матеріалі неофіційної антропонімії Тернопільщини проаналізовано групу індивідуальних прізвиськ, мотивованих внутрішніми ознаками та особливостями поведінки носія, подано мікрогрупи за мотивами номінації. Здійснено лексико-семантичний та структурний аналіз цих назв.

Ключові слова: неофіційна назва, індивідуальне прізвисько, мотив номінації, семантика твірної основи.

Оксана Вербовецкая. ИНДИВИДУАЛЬНЫЕ ПРОЗВИЩА, МОТИВИРОВАННЫЕ ВНУТРЕННИМИ ПРИЗНАКАМИ И ОСОБЕННОСТЯМИ ПОВЕДЕНИЯ НОСИТЕЛЯ (НА МАТЕРИАЛЕ АНТРОПОНИМИИ ТЕРНОПОЛЬЩИНЫ)

В статье на материале неофициальной антропонимии Тернопольщины проанализирована группа индивидуальных прозвищ, мотивированных внутренними признаками и особенностями поведения носителя, определены микрогруппы по мотивам номинации. Осуществлен лексико-семантический и структурный анализ названий, описаны тематические группы лексики, которые стали основой именованных.

Ключевые слова: неофициальное название, индивидуальное прозвище, мотив номинации, семантика образующей основы.

Oksana Verbovetska. INDIVIDUAL NICKNAMES, MOTIVATED BY INTERNAL CHARACTERISTICS AND FEATURES OF THE OWNER'S BEHAVIOR (BASED ON THE ANTHROPONYMIC MATERIAL OF TERNOPIL REGION)

The article analyzes the group of individual nicknames, based on the internal features and characteristics of the carrier's behaviour, based on the material of the informal anthroponomy of Ternopil region, and a microgroup was presented based on the nomination's motives. The lexical-semantic and structural analysis of these names is carried out, thematic groups of vocabulary, which became the basis of naming, are shown.

Keywords: unofficial name, individual nickname, the motive of nomination, semantics of creators' basis.

Назви, що функціонують в антропонімійній спільноті, становлять в ній офіційну та неофіційну системи власних назв, що різняться сферами побутування, функціональним призначенням і компонентним складом. Неофіційну систему, що поширена в побутових умовах і значно частіше використовується у сільській місцевості будь-якого краю (в тому числі і Тернопільщини), складають розмовні варіанти імен, індивідуальні та колективні прізвиська, сімейно-родові та родичівські назви. Виникають неофіційні назви з потреби максимальної ідентифікації особи, яку не можуть задовільнити офіційні назви, зважаючи на їх лексичну обмеженість та морфологічну петрифікацію [7, с. 140], з потреби не лише точної вказівки на денотата, а й його характеристики, вказівки на відношення до інших членів суспільства загалом та мікроколективу зокрема. Ці функції нерівномірно представлені в групах розмовно-побутових назв: притаманні не усім або усім не в однаковій мірі. Індивідуальні прізвиська допомагають ідентифікувати особу шляхом характеристики таких її особливостей, які властиві лише їй (або ж властиві у більшій формі вияву, ніж іншим особам) і якими вона протиставляється усім іншим членам спільноти.

Індивідуальними прізвиськами вважаємо неофіційні антропоніми, якими називають особу в різні періоди її життя відповідно до притаманних їй рис характеру, особливостей зовнішності чи якогось життєвого випадку тощо, а також за аналогією, з метою ідентифікації, виокремлення та характеристики. Прізвиська є назвами, що мають семантичну мотивацію й переважно

емоційне забарвлення. Детальний аналіз сучасних індивідуальних прізвиськ окремих регіонів України подано у працях П. Чучки, Н. Федотової, Н. Шульської, М. Наливайко, О. Антонюк; Г. Аркушина, Б. Близнюк та М. Будз, Г. Бучко та Д. Бучка, С. Брайченко, С. Богдан, Л. Кравченко, М. Лесюка, Л. Ліщинської, О. Михальчук, Р. Осташа, І. Ощипко, Г. Сенік, В. Тихоші та ін. Серед основних критеріїв, за якими дослідники класифікують індивідуальні прізвиська (лексична база, сфера функціонування, тривалість функціонування, структура, емоційне забарвлення, тип номінації, спосіб словотворення, особливості використання, мотив номінації), найактуальнішим вважаємо мотиваційний, оскільки лише він дає змогу виявити механізми творення антропоніма в локальній антропонімічній системі. Тому метою нашої статті є аналіз індивідуальних прізвиськ, а саме однієї з мотиваційних груп – мотивованих внутрішніми ознаками та особливостями поведінки носія. Аналіз здійснено на основі 832 прізвиськ цієї групи, записаних у 128 населених пунктах Тернопільської області. Матеріал зібрано шляхом усного опитування респондентів різних вікових груп.

Прізвиська, мотивовані внутрішніми ознаками та особливостями поведінки денотата, передають особливості характеру, рівень інтелектуального розвитку, звички, особливості поведінки, вчинків носіїв. У цій групі назв, мотивованих внутрішніми особливостями денотатів, найбільшу кількість становлять антропоніми, які вказують на риси характеру найменованих, що вирізняють їх на тлі інших осіб. Запальних, гарячкових людей номінують: *Баламут, Вар'ят, Скажений*; лінивих: *Валуйко, Гниляк*; нерішучих: *Мазничка, Мазня* (пор. розмазня), *Мамак* (пор. мамин синок); активних: *Барабашика, Бистрий, Торнадо*; переляканих: *Дикий*; боягузливих: *Заяць, Кролик*; брехливих: *Наше радіо, Песик, Шахрайка*; незграбних: *Ведмідь, Дубовий*; спокійних: *Степ, Тихонький*; забіяк: *Бандит, Збуй, Когут*; злих: *Відьма, Дракон, Магера* (пор. мегера); хитрих: *Жид, Лисок, Хитрун*; крикливих: *Вареха, Криклива, Тьоца*; зазнайонок, хвальків: *Генерал, Королева, Хвалько*; веселих, дотепних: *Душа* (пор. душа компанії), *Клоун, Мультик*; прискіпливих: *Вошінка* (пор. воша), *Жало*; несерйозних, безвідповідальних: *Ахламониха* (пор. розм. охламон «про дурня і неробу» [ВТССУМ]), *Балаболка* (пор. балаболка «дзвіночок» [Гр. I, с. 23]), *Ляпа* (говорить дурниці, ляпає язиком*), *Теренда* (багато говорить, пор. терендіти); манірних, «панськовитих»: *Паничко, Принцеса, Цяця*; пихатих: *Гусак, Коза, Павлін*; поважних: *Баронесса, Лебедик, Принц* (пор. принц); зануд: *Зануда, Стогній* (постійно стогне, скаржиться); з м'яким характером: *Ангел, Киця, Тихоня*; повільних: *Безмозга* (повільна, довго думає), *Черепаша*; гонорових, «крутих»: *Блатний, Рекет, Круца* (пор. мол. крутик «той, хто вдає з себе багату, респектабельну людину, але не є нею насправді» [Став., с. 153]); в'їдливих: *Бомок, Кліщ, Юдко* (пор. Юда); набридливих: *Джміль, Муха*; улізливих, допитливих: *Журналіст* (любить підслуховувати), *Клізма, Шпіон* (підглядає, все вислідковує); балакунів: *Балакун, Сорока*; малоговірких: *Без'язикий, Монах, Герасім* (пор. Герасим – герой твору І. Тургенєва «Муму»); байдужих: *Байдужа, Картер* (байдужа, беземоційна, як Картер, пор. Картер – герой кінофільму «Гостя з майбутнього»), *Патик* (безініціативний, байдужий до всього); скупих: *Буржуй, Скнара, Хомик*; улесливих: *Кітка, Солодкий, Мнетка* (пор. м'ята); набридливих, вредних: *Антипко* (пор. діал. антипко «чорт» [СУМ I, с. 50]), *Вредіна*; непривітних: *Бовдур, Лихий*; строгих: *Бос* (пор. бос «господар, керівник [ЕСУМ I, с. 231]), *Нікіта* (пор. Нікіта – героїня фільму «Нікіта»), *Сталін*; нешанобливих: *Гнида* (підлий / підла), *Запорток* (має гідкий характер), *Ханига* (гідка людина, пор. знев. ханига «п'яниця, який опустився» [Став., с. 280]); впертих: *Затятий, Коза, Цапок*; хамовитих: *Бомок, Хам*; злодіїв: *Лис, Хаптур* (пор. хапати), *Циганка*; емоційних: *Плакса*; романтиків: *Джюльєта* (пор. Джульєтта – героїня твору «Ромео і Джульєтта»), *Замрійко, Пушкін*; захланних: *Бобер* (запасливий), *Хлань*; добрих, щедрих: *Добрий, Фея* (займається благодійністю); усього 404 назви.

Важливою ознакою, за якою характеризують особу, є її розумові здібності. Так, розумних осіб на Тернопільщині іменовано: *Академік, Всезнайко, Головач, Довідник, Сова, Професор*; нерозумних: *Балбес, Баран, Блондинка, Дуб, Дятел Вуді* (пор. Дятел Вуді – герой мультфільму), *Кактус, Лапоть, Міністерка, Штурпак* (пор. діал. штурпак «пень; дурень, незграбна людина»

* Тут і надалі вказуємо мотив номінації.

[ЕСУМ VI, с. 483]); усього 48 назв. Серед останніх є такі, які утворені за асоціацією протилежності: *Доцент*, *Міністерка* та ін.

Характер поведінки осіб, її нетиповість або надмірна вираженість особливостей у порівнянні з іншими особами дуже часто є мотивом виникнення прізвиськ: *Авторитет* (любить увагу до себе), *Адвокат* (вміє домовлятися, пробивний), *Боляца* (прикидається хворою), *Борсук* (не любить митися), *Господиня* (хороша господиня), *Дикий* (не виходить з дому), *Дрімачка* (сплюха), *Жид* (вміє випросити), *Жорік* (обжора), *Куна* (пильнує чоловіка, як куниця, пор. діал. куна), *Либоїха* (постійно усміхається), *Пчілка* (працьовитий), *Тіче* (всіх любить повчати, як вчитель, пор. англ. teacher), *Хомка* (запаслива); усього 126 назв. У цій групі є прізвиська, які передають особливості навчання денотата: *Ботан* (багато вчиться), *Калька* (списує уроки), *Медаліст* (гарно вчився в школі), *Талісман* (добре вчиться і всіх виручає); наявність керівних здібностей: *Бос*, *Бригадир*, *Гетьман*, *Директриса*, *Індіра Ганді*, *Капітан*, *Піонервожата*, *Шеф*; схильність до пліткарства: *Бібісі* (пор. радіохвиля ВВС), *Знаюча*, *Леська-Феська* (пор. Язиката Хвеська), *Пошта*. Спокусників на досліджуваній території прозивають: *Дамський*, *Есбебе* (пор. СББ «Служба Безпеки Бабів»), *Збочинець*, *Султан* та ін.

Релігійні погляди денотатів, які не відповідають традиційним на споконвічних територіях Галичини та Поділля, відображено в прізвиськах Тернопільщини: *Бозюня* (любить молитися), *Брат* (євангеліст), *Суботник* (входив до релігійної секти). Належність до політичних угруповань або ж стійкі політичні переконання та симпатії носіїв передають часом протилежні погляди членів одного мікроколективу: *Козак* (націоналіст), *Українець* (патріот); *Комуняка* (колишній комуніст), *Партійний* (партійний активіст); усього 20 назв.

Уподобання денотатів у харчах відображають прізвиська: *Банан*, *Борщ*, *Бринза*, *Бублик*, *Згуцонка*, *Кава*, *Кисіль*, *Ковбаса*, *Компот*, *Ласуня* (любить солодкі страви), *Макодзьоб* (любить їсти мак), *Мартіні*, *Пельмень*, *Пиріжок*, *Снікерс* (любить їсти шоколад), *Тертюшка*, *Юшка*, *Яечник*; усього 50 назв.

Хобі денотатів передають прізвиська: *Артист* (любить співати), *Брус* (займається спортом), *Вандам* (захоплюється актором Вандамом), *ВеВе* (любить слухати групу «ВВ»), *Гомер* (пише вірші), *Камбреро* (любить дивитися мексиканські фільми, пор. сомбреро), *Карти* (часто грає в карти), *Малинка* (любить малиновий колір у всьому (помада, джинси, сік)), *Марадона* (любить футбол, улюблений футболіст – Марадона), *Нітроглицерин* (захоплюється хімією), *Підзель* (любить малювати, пор. Пінзель), *Рижий* (любить рудих котів), *Тарзан* (спритно лазив по деревах); усього 76 назв.

Для характеристики внутрішніх ознак денотатів, як і для передачі зовнішніх ознак носія, в прізвиськовій номінації використовують «прозивні імена». Традиційно це лексеми з групи молодіжного сленгу, жаргону; або назви, які побутують у конкретному населеному пункті, оскільки прізвиськом може бути названо людину за яскравими прикметними рисами іншої особи, яка була в цьому колективі: *Берко* (крутій, як жид Берко), *Вася*, *Гриць*, *Федь*, *Юсько* (нерозумний), *Маруся* (відстала від сучасності), *Марфа* (неохайна), *Мілько* (запальний, гарячковий, пор. місц. молотися «створювати неспокій»), *Хвеська* (хитра), *Явдошка* (працьовита), *Яшка* (запальний); усього 34 назви. Конотацію кожного з них простежити не завжди вдається, бо, по-перше, носії не завжди чітко описують мотив номінації; по-друге, антропонімікон замкненої спільноти має свої назви як наслідок існування конкретних осіб з такими ознаками в їх колективі.

Велика кількість прізвиськ, мотивованих поведінкою денотата, номінують осіб, які зловживають спиртними напоями, а також наркоманів. Такі назви дуже образливі і називають носія лише «позаочі»: *Будун* (часто буває «з бодуна», пор. мол. бодун «погане самопочуття після п'ятики...» [Став., с. 51]), *Бухенко* («бухає», пор. жарг. бухати «пити алкогольні напої; пиячити» [Став., с. 61]), *Вася п'яний*, *Зюзя* (зловживає алкоголем, пор. мол. знев. зюзік «алкоголік, п'яниця» [Став., с. 130]), *Квасничка* («квасить», пор. квасити «пити алкогольні напої, пиячити» [Став., с. 135]), *Келішок*, *Пияк*, *П'яничка*, *Синяк* (пор. мол. ірон. синяк «алкоголік, п'яниця» [Став., с. 237]), *Стакан*, *Чукушка* (пор. крим. чекушка «чвертка горілки» [Став., с. 290]); *Гера* (пор. гера «героїн» [Став., с. 84]), *Наркоманка*, *Наркоша*; усього 40 назв.

Осіб, які часто змінюють місце проживання, за поясненнями наших інформаторів, називають: *Аза* (пор. циганка Аза), *Бродяга*; осіб легкої поведінки – *Бейжа*, *Готеля*, *Гультяй*,

Метелик; тих, що живуть за чужий рахунок, – *Альфонс, Бомко, Лінивець*; самітників – *Дикий, Монах*.

Деякі інші особливості поведінки денотатів передані прізвиськами *Дістчик* (веде дуже правильний спосіб життя), *Півень* (рано встає) та ін. Особу, що часто хворіє, прозивають *Болічка* (пор. болить).

Лексичну базу індивідуальних прізвиськ досліджуваної групи становлять як апелятиви, так і антропоніми. Власні назви виникають здебільшого внаслідок онімізації загальноновживаної, а подекуди – діалектної чи жаргонної лексики: *Джміль, Потап, Збуй, Чичушка*. Етимонами прізвиськ часто виступають okazіональні слова: *Ліба, Тарадай, Хоба*. У кожен епоху з'являються нові лексеми, які, як і усі інші, стають лексичною базою прізвиськ, забезпечуючи цим постійне їх оновлення [2, с. 9]), що можна прослідковувати загалом і в розвитку лексичної системи кожної мови.

Прізвиська, мотивовані внутрішніми ознаками та особливостями поведінки носіїв, етимонами яких є загальні назви, становлять 89% від усіх досліджених назв цієї групи. Серед них: назви осіб за спорідненістю, свояцтвом (*Брат*); назви осіб за соціальним становищем, віком, статусом (*Король*); назви осіб за етнічною приналежністю (*Китаєць*); назви осіб за професією, званням, заняттям (*Журналіст*); назви істот за їх характерними ознаками (*Мегера*); назви осіб за їх поглядами, уподобаннями (*Радикал*); назви ознак (*Мудрий*); назви тварин, птахів, риб, комах, земноводних (*Кіт*); назви частин тіла (*Яєчник*); назви рослин, їх частин та плодів (*Лопух*); назви страв, продуктів харчування (*Цястечко*, пор. тістечко); назви предметів (*Шило*); назви просторових понять (*Берег*); назви абстрактних понять (*Мультик*); назви одягу (*Лапоть*); назви явищ природи (*Туман*); okazіональні назви (*Блямчик*); назви з незрозумілою семантикою (*Буга, Ушлак*) та ін.

Серед лексем, які використано в якості етимонів у групі прізвиськ, мотивованих внутрішніми ознаками та поведінкою денотата, найбільше назв тварин, комах та птахів, які метафорично передають характерні риси тварини в проекції на риси людини (*Ворона, Киця, Коза, Сойка* та ін.). Більшість із них мають негативну семантику, що, на думку Л. Баранник, є мовною універсалією [1, с. 89]. Наявність таких назв в основах прізвищ дослідники пояснюють існуванням дохристиянських імен [5; 3], а в сучасних прізвиськах їх поширення пояснюється тим, що «в прізвиська часто переходять назви, які в мовній традиції виступають символами певних фізичних і моральних рис: лис – хитрий, вовк – жорстокий і т. д.» [4, с. 31]. Про відбиття в таких прізвиськах народної символіки зазначає П. Чучка [6, с. 185].

Прізвиська, етимонами яких є антропоніми, складають 11% назв. Серед них: особові імена (*Вася, Яша*); назви політиків, кіногероїв, казкових та міфічних істот (*Троцький, Ромео, Дідько*); власні назви предметів (*Курземе, Снікерс*); клички тварин (*Барсік*).

У плані словотвірної структури індивідуальні прізвиська не виявляють якихось значних особливостей. У переважній більшості – це семантичні деривати апелятивів (іменників та прикметників). Нерідко прізвиськами є незафіксовані словниками лексеми, які мають прозору семантику твірних основ та характерні для апелятивної лексики словотвірні форманти: *Юдко, Кричай* та ін. Лише нормативні для української мови моделі дають можливість визначити словотвірне значення лексеми і віднести утворене від неї прізвисько до відповідної групи.

Досить поширеними на Тернопіллі є прізвиська, в яких чітко виражені фонетичні зміни під впливом місцевої говірки або російської мови: *П'євка, Цістечко, Щикатурка, Авторітет, Тьоца, Шутнік* та ін.

Прізвиська, мотивовані внутрішніми ознаками та особливостями поведінки носія, переважно є негативнооцінними або нейтральними назвами. Дуже рідко вони мають позитивну конотацію. Проблема емоційного забарвлення прізвиська може стосуватись не лише негативної риси денотата, але й нейтральної, вираженої лексемою, яка має негативну конотацію. Так само позитивна риса характеру особи може бути виражена нейтральною щодо емоції лексемою, але інтонаційне забарвлення самого прізвиська та «неприйнятність» в колективі цієї риси денотата, може стверджувати про негативне емоційне значення. Таким чином емоційне забарвлення прізвиська є дуже індивідуальною ознакою кожної назви в тому числі в конкретному колективі та в конкретній мовній ситуації зокрема.

За структурою прізвиська Тернопільщини, мотивовані внутрішніми ознаками та особливостями поведінки денотата, здебільшого є однослівними (*Байдужа, Монах*), але можуть входити в структурні утворення, у яких одним із складників є особове ім'я денотата: *Рома Брейк* (любить танцювати брейк) та ін. Значно рідше прізвиськами є словосполучення: *Добрий день* (так вітається замість звичного «Слава Ісусу Христу!»), *Риб'яча смерть* (любить рибалити).

Отже, індивідуальні прізвиська, мотивовані внутрішніми ознаками та особливостями поведінки носія – це назви, які індивідуалізують і майже завжди характеризують особу, мають емоційне забарвлення, в основному негативне, чим зумовлене переважне вживання їх позаочі. Зумовлено це, насамперед, скритістю для чужого ока такої інформації про денотата. Найбільшу лексико-семантичну групу серед лексичних баз етимонів цієї групи становлять назви тварин, птахів, риб, комах, земноводних, що дає змогу найточніше передати внутрішні ознаки людини через алегорію з конкретними істотами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранник Л. Ф. Семантические инновации в русских говорах Одесщины / Л. Ф. Баранник // Слов'янський збірник. – Одеса, 2001. – Вип. 8. – С. 87–93.
2. Бучко Г. Є. Народно-побутова антропонімія Бойківщини / Г. Є. Бучко, Д. Г. Бучко // *Linguistica slavica*: Ювілейний збірник на пошану І. М. Железняк. – К.: Київ, 2002. – С. 3–14.
3. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. [Текст] / М. О. Демчук. – К.: Наук. думка, 1988. – 172 с.
4. Сенік Г. В. Назви тварин як мотиви номінації (на матеріалі прізвиськ Наддністрянщини) / Г. В. Сенік // Традиційне і нове у вивченні власних імен: тези доп. міжнар. ономастичної конф. – Донецьк - Горлівка - Святогірськ, 2005. – Горлівка: Вид-во ГДПШМ, 2005. – С. 30–32.
5. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К., 1977. – 236 с.
6. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття: [монографія] / Павло Чучка. – К.: ТОВ «Папірус», 2008. – 671 с.
7. Gala S. System antroponimiczny imion, przewisk i nazwisk / S. Gala // *Zeszyty Naukowe SP w Opolu. Językoznawstwo XIII*. – Warszawa, 1991. – S. 135–141.

СКОРОЧЕННЯ

- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
- Гр. – Словарь української мови / [упоряд. з дод. влас. м-лу Б. Д. Грінченко]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1907-1909. – Т. I–IV.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
- Став. – Ставицька Л. Український жаргон: словник / Леся Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 496 с.
- СУМ – Словник української мови: в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід та ін.] – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI.

ІНШІ СКОРОЧЕННЯ

англ. – англійське
діал. – діалектне
знев. – зневажливе
ірон. – іронічне
крим. – кримінальне
місц. – місцеве
мол. – молодіжне
пор. – порівняй
розм. – розмовне

Стаття надійшла до редакції 1.08.2017 р.